

УДК 351.85:304

DOI <https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.1.4>

ВИКЛИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ВЛАДИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Галич Олександр Анатолійович,
кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавського державного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0001-6478-8309

Романов Дмитро Володимирович,
аспірант
Полтавського державного аграрного університету
ORCID ID: 0009-0006-7111-8227

Стаття висвітлює результати дослідження щодо виявлення основних викликів відновлення влади на територіях України, звільнених від військових дій. Дослідження спиралося на вивчення досвіду переведення мобілізаційного управління в мирне русло. У пригоді став досвід постконфліктного управління в Південній Кореї, Ірані, Хорватії та Іраку. Дослідження проводили з використанням переважно емпіричних методів: спостереження, виміру, аналізу документів. До сукупності документів, на підставі вивчення змісту яких досліджували процеси відновлення влади в постконфліктних суспільствах, були включені аналітичні звіти щодо ревіталізації зруйнованих війною територій. Результатом наукового аналізу стало виявлення основних проблем відновлення влади на тимчасово захоплених територіях у процесі їх соціально-економічної інтеграції, а саме: а) необхідність введення особливого режиму управління на деокупованих територіях, що не передбачено Законом України «Про правовий режим воєнного стану»; б) необхідність здійснювати управління на деокупованих територіях із залученням міжнародних організацій, а отже, і законодавче забезпечення відповідної діяльності; в) необхідність спрощення порядку легалізації актів реєстрації цивільного стану, складених на тимчасово окупованих територіях. Важливим завданням влади з точки зору забезпечення соціальної стабільності та справедливості є запобігання конфліктам в деокупованих територіях, оскільки тривалий період війни призводить до мілітаризації суспільства і фрагментації держави, а також виникнення ризику повернення до конфлікту. До основних викликів, що стоять перед державою в контексті відновлення влади на деокупованих територіях також варто віднести: відновлення місцевого самоврядування і проведення виборів; питання безпеки; відбудови інфраструктури; збереження життя населення і розвиток людського потенціалу; забезпечення підприємницької свободи використання можливостей міжнародних організацій для забезпечення миру на звільнених територіях. Ревіталізація звільнених територій вимагатиме застосування диференційованого підходу до політики територіального розміщення продуктивних сил і встановлення пріоритетності відновлення галузей економіки, що впливатиме також на інституціональну структуру влади.

Ключові слова: публічна влада, відновлення, деокупація, миротворчі сили, війна, місцеве самоврядування.

Halych Oleksandr, Romanov Dmytro. CHALLENGES OF RESTORATION OF POWER IN THE DE-OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

The article highlights the results of a study on the identification of the main challenges to the restoration of power in the territories of Ukraine freed from military operations. The study was based on the study of the experience of transferring mobilization management to a peaceful channel. The experience of post-conflict management in South Korea, Iran, Croatia and Iraq came in handy. The research was conducted using mainly empirical methods: observation, measurement, document analysis. Analytical reports on the revitalization of territories destroyed by the war were included in the set of documents, based on the study of the content of which the processes of restoration of power in post-conflict societies were studied. The result of the scientific analysis was the identification of the main problems of the restoration of power in the temporarily occupied territories in the process of their socio-economic integration, namely: a) the need to introduce a special management regime in the de-occupied territories, which is not provided for by the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law»; b) the need to manage the de-occupied territories with the involvement of international organizations, and therefore the legislative provision of the

relevant activity; c) the need to simplify the procedure for legalization of acts of registration of civil status drawn up in the temporarily occupied territories. An important task of the authorities from the point of view of ensuring social stability and justice is the prevention of conflicts in the de-occupied territories, since a long period of war leads to the militarization of society and the fragmentation of the state, as well as the risk of a return to conflict. The main challenges facing the state in the context of restoration of power in the de-occupied territories should also include: restoration of local self-government and holding of elections; security issues; reconstruction of infrastructure; preserving the life of the population and developing human potential; ensuring entrepreneurial freedom to use the capabilities of international organizations to ensure peace in the liberated territories. The revitalization of the liberated territories will require the application of a differentiated approach to the policy of territorial allocation of productive forces and the establishment of priorities for the restoration of economic sectors, which will also affect the institutional structure of power.

Key words: public authority, reconstruction, de-occupation, peacekeeping forces, war, local self-government.

Вступ. Воєнні конфлікти мають вкрай негативні наслідки для тих країн, на території яких вони відбуваються. Тривалі війни в Афганістані, В'єтнамі, Іраку, Сирії та в інших країнах свідчать про виникнення не лише таких негативних процесів, як руйнування соціальної інфраструктури та економічний занепад, а й про розвиток довгострокових тенденцій соціального спустошення: переміщення значної частини населення територією країни та за її межі; стрімке зростання кількості тяжко травмованих людей, які потребуватимуть постійної соціальної допомоги; зниження народжуваності, зміна вікової та порушення статевої структури населення, що дуже сповільнює формування соціального капіталу. Кумулятивний тягар цих наслідків постконфліктні суспільства відчуватимуть тривалий час, що може позначатися на швидкості переходу від війни до мирного життя [1]. Тривалість і зростання інтенсивності воєнного конфлікту з Росією обумовлюють формування великих очікувань від органів влади щодо ревіталізації населених пунктів, а для деокупованих місцевостей – щодо відновлення місцевого самоврядування та забезпечення інституційної спроможності місцевої влади.

Матеріали та методи. Написання статті ґрунтувалося на використанні переважно методів емпіричного дослідження: *спостереження, виміру, аналізу документів*. Метод *спостереження* дозволив відслідкувати процеси трансформації повноважень місцевої влади в адміністративно-територіальних утвореннях, підконтрольних Україні, а також отримати дані про ліквідацію окупаційною владою державних інститутів на територіях, захоплених Росією. Отримані шляхом спостереження дані є придатними для визначення співвідношень між ними (наприклад, відношення чисельності населення, що виїхало з окупованих територій по відношенню до передвоєнної чисельності населення), що дозволило застосувати методи прямого і опосередкованого *вимірювання*. Основним прийомом, який було використано при аналізі документів, насамперед нормативно-правового характеру, став *контент-аналіз*, використання

якого сприяло не лише виявленню сутності такого процесу як відновлення влади, а й отриманню кількісних показників щодо досліджуваного предмету на основі інформації, зафіксованої в документах.

Оскільки до сукупності документів, на підставі вивчення змісту яких досліджували процеси відновлення влади в постконфліктних суспільствах, були включені аналітичні звіти щодо ревіталізації зруйнованих війною територій різних країн, доцільним стало використання методу *компаративного аналізу*.

Результати. За даними Світового Банку у період з 1980 р. у понад, ніж у п'ятдесяти країнах світу спостерігали воєнні конфлікти, більшість із яких мала внутрішньодержавний характер [1, с. 15]. Громадянське протистояння і громадянські війни у таких країнах, як Ірак, Сирія чи Югославія частіше за все призводили до втягування в конфлікт інших країн. В Ірані власне війна розпочалася 2003 року із вторгнення збройних сил міжнародної коаліції на чолі із США з метою повалення режиму Саддама Хусейна, хоча причиною вторгнення послужило протистояння внутрішньої проамериканської опозиції режиму С. Хусейна. Війни, породжені як внутрішньо громадянськими, так і міждержавними конфліктами, спонукають до переміщення значної частини населення, що є окремою проблемою дослідження, але в контексті відновлення влади після окупації саме населення буде відігравати вирішальну роль у погодженні або відхиленні тієї чи тієї моделі відновлення. Якщо розглядати рішення, що ухвалювалися в постконфліктних країнах у період після Другої світової війни, то вони безумовно, стосувалися не лише відновлення влади, а й ревіталізації економіки та підтримки населення – його активізації, мотивації та соціального захисту (табл. 1).

Очевидно, що перелічені питання стануть складниками політики розселення населення з окупованих територій, обумовлюватимуть застосування диференційованого підходу до політики територіального розташування продуктивних сил і встановлення пріоритетності відновлення галузей промисловості, визначатимуть оптимальне співвідношення

Таблиця 1

Досвід політики відновлення окремих постконфліктних країн у період після Другої світової війни

Країна	Період конфлікту	Зарубіжна підтримка	Пріоритети політики відновлення
Південна Корея	Корейська війна 1950-1953 рр.	Двосторонній союз із США (фінансова безповоротна допомога США на рівні 9% ВВП)	– Створення військового уряду; – Відмова від аграрного спрямування економіки; – Індустріалізація економіки; – Відмова від кредитів і іноземних інвестицій (допомога США); – Першочерговою допомогою США була витрачена на освіту, дороги, зв'язок; – Збереження авторитарного управління до 80-х років минулого століття
Іран	Ірано-Іракська війна 1980-1988 рр.	Іноземні інвестиції від країн Західної Європи, США, Японії та Росії	– Інвестиції в інфраструктуру (іноземних інвесторів насамперед цікавили нафтові свердловини); – Забезпечення технічним і управлінським персоналом; – Відшкодування населенню втрат, заподіяних війною; – Використання підтримки місцевих громад для розроблення стратегій відновлення
Хорватія	Югославська війна 1991-1995 рр.	Проект The Croatia Social and Economic Recovery Project (CSERP), що фінансувався Світовим банком	– Створення уряду національного порятунку; – Приватизація; – Стабілізація валюти; – Скасування державного регулювання цін і тарифів; – Соціальна інтеграція біженців; – Реституція майна та відновлення житлового фонду
Ірак	Окупація США у 2003-2011 рр.	Фінансування життєзабезпечення окупаційною владою США; створення трастового фонду ООН	– Списання боргів Паризькому клубу; – Гарантії США щодо реконструкції економіки і державних інститутів; – Децентралізація влади і протидія корупції; – Подолання залежності від нафтовидобування; – Створення Фонду реформ, відновлення та реконструкції Іраку (I3RF) (співфінансують Ірак, Канада, Німеччина, Швеція та Великобританія); – Політика громадянського примирення.

Джерело: систематизовано авторами за [3; 4; 5; 6; 7]

приватної та державної власності, оскільки війна в Україні продемонструвала складність забезпечення незалежності та суверенітету держави без наявності державної власності на об'єкти критичної інфраструктури (наприклад, підприємства електрогенерації чи системи розподілу електроенергії), землі, необхідні для розміщення фортифікаційних споруд, житловий фонд тощо. Зазначимо, що Т. Джадт, який написав історію післявоєнної Європи, так само зосереджує увагу на тому, що історія повоєнної Європи – це історія суспільств після війни, у якому політична, економічна, соціальна та культурна сфери пов'язані між собою [2].

Усі аналізовані країни мали різні причини виникнення воєнних конфліктів і, попри схожість окремих завдань постконфліктного відновлення, як скажімо, повернення населення на довоєнні

місця проживання, відновлення інфраструктури чи інститутів влади, мали також різноманітні, відмінні один від одного, виклики повоєнного облаштування соціально-економічного життя. В аналітичній доповіді «Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року» автори звернули увагу на основні проблеми відновлення влади, які були виявлені у процесі соціально-економічної інтеграції тимчасово захоплених територій і які можуть виявитися ще більш гострими для інших деокупованих частин України, оскільки фактор часу значно ускладнює формування інститутів влади [8, с. 19–22]. Скориставшись висновками науковців Інституту стратегічних досліджень, наведемо найбільш суттєві виклики для поновлення влади на територіях, звільнених від окупації:

– на територіях, які перебувають під окупацією з 2014 р. або навіть з лютого 2022 р., де населення вимушено або добровільно виконувало розпорядження окупаційної влади, працювало в установах з публічним характером діяльності, здійснювало економічні транзакції за правилами держави-окупанта тощо швидке відновлення місцевого самоврядування є неможливим. Отже, виникає необхідність введення особливого режиму управління на цих територіях після скасування воєнного стану, що не передбачено Законом України «Про правовий режим воєнного стану»;

– у разі встановлення контролю з боку України над територіями, які перебували в окупації з 2014 р. і по відношенню до яких велися тривалі і складні міжнародні переговори, є висока ймовірність виникнення необхідності здійснювати управління на цих територіях із залученням міжнародних організацій, а отже, і законодавчого забезпечення відповідної діяльності;

– оскільки Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що в разі окупації або оточення адміністративного центру, виконання обласними і районними військовими адміністраціями повноважень відповідних рад можливе без ухвалення спеціальної постанови Верховної Ради України, постає питання повернення цих повноважень обласним та районним радам після деокупації, але чинний закон не визначає спосіб такого повернення;

– зрозуміло, що життя триває і під час окупації: люди помирали, народжувалися, укладали шлюби, продавали власність тощо, а отже, акти громадян-

ського стану укладали представники окупаційної влади. Необхідність надання чинності таким актам обумовлює колосальне зростання навантаження на судову систему і органи реєстрації цивільного стану після відновлення їхньої діяльності, що вимагатиме спрощення порядку легалізації актів реєстрації цивільного стану, складених на тимчасово окупованих територіях.

Окремим викликом для влади – складним, витратним і тривалим за часом є завдання повернення населення на деокуповані території. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) на території Європи в березні 2024 р. налічували 5 982 900 українських біженців (табл. 2).

Статистика, наведена в таблиці, не повністю відображає об'єктивну ситуацію, що визнають і самі представники УВКБ ООН, заявляючи, що вони оперують приблизними цифрами переміщень українських біженців між кордонами країн. Проте є дві обставини, які мають брати до уваги при пошуку варіантів розв'язання проблеми біженців:

– кількість переміщених громадян України на територію європейських країн складає понад 10% від загальної кількості населення, а якщо врахувати біженців до азійських країн і Росії, то їх частка у загальній чисельності населення буде наближатися до 20%. Тобто лише через міграцію Україна втрачає п'яту частину населення. Це непоправні демографічні втрати, оскільки у структурі українських біженців переважають економічно активні жінки з вищою освітою та діти дошкільного та шкільного віку;

Таблиця 2

Кількість переселенців з України в державах Європи за даними УВКБ ООН, червень 2023 р., осіб [9]

Країна	Кількість переселенців	Кількість переселенців, зареєстрованих у національних програмах захисту
Німеччина	1 072 705	958 590
Польща	994 775	1 618 785
Чехія	345 880	528 045
Велика Британія	205 700	590
Іспанія	183 980	183 980
Італія	183 685	183 685
Болгарія	162 935	162 935
Румунія	136 075	136 075
Молдова	110 855	7 980
Словаччина	103 490	119 505
Австрія	99 590	99 590
Нідерланди	94 415	94 380
Ірландія	86 575	86 575
Литва	77 545	77 490
Інші країни	819 445	729 445
Усього	4 677 650	4 987 650

– за даними УВКБ ООН кількість українських біженців з 2023 по березень 2024 р. збільшилася на 27,9 % і продовжує зростати. Зростання в 2024 р. інтенсивності обстрілів таких великих міст, як Харків, Одеса, Дніпро, Запоріжжя, Миколаїв і Київ ставить під загрозу життя самих людей, а також суттєво погіршує умови виживання: електро-, тепло- і водопостачання, пасажирські перевезення, торгівлю, освітній процес тощо.

Отже, відновлення деокупованих територій стосуватиметься не лише формування інститутів влади, відбудови об'єктів інфраструктури чи структурної трансформації місцевої економіки, а й зачіпатиме зміни суспільних відносин. У дослідженні Світового Банку зазначено, що «...тривалий конфлікт трансформує суспільства, і може зробити неможливим або не бажаним повернення до минулого» [1, с. 14]. Соціальна несправедливість, олігархічний характер економіки, слабкість інститутів управління, які існували до війни, були причиною внутрішніх конфліктів, а тому повоєнне відновлення влади з самого початку має ґрунтуватися на принципах верховенства права, щоб забезпечити функціонування суспільства мирного часу. Завдання влади щодо запобігання конфліктів на деокупованих територіях є вкрай важливим з погляду забезпечення соціальної стабільності та справедливості, оскільки тривалий період війни призводить до мілітаризації суспільства і фрагментації держави, а також виникнення ризику повернення до конфлікту, ліквідація якого може виявитися дуже затратним і тривалим процесом, про що застерігають експерти Світового Банку [1, с. 18]. Зважаючи на це, доречним буде налагодити тісну взаємодію між місцевою владою та громадянським суспільством і демонструвати розуміння владою значення соціальних спільнот у створенні самоорганізованих інститутів і управліннь місцевими справами.

Тривалість окупації окремих територій України негативно впливатиме на становлення порозуміння між владою та місцевим населенням, соціальна структура якого за період окупації була змінена, що може сприяти організації соціальних груп деструктивного, мілітаристського характеру. У разі такого розвитку подій підтримувати авторитет і ефективність роботи органів публічної влади (створення яких у цій статті не розглядається), опираючись лише на внутрішній управлінський потенціал, буде складно. Існує світовий досвід демілітаризації, країн, які воюють, і примирення населення за допомогою міжнародних альянсів чи форумів, таких як ООН, НАТО, ОБСЄ або організацій, спеціально створених для забезпечення миру в конкретній країні. Наприклад, за резолюцією Ради Безпеки ООН була створена KFOR (збройні сили в Косово) – орга-

нізація міжнародних військових сил (до якої, до речі, входять і українські військові), відповідальна за забезпечення та збереження стабільності в частково визнаній державі.

Миротворці, як правило, беруть на себе завдання з демілітаризації населення, яке треба роззброїти, провести фільтрацію та передати до трибуналу осіб, причетних до воєнних злочинів. А також забезпечують відновлення інфраструктури, надання найнеобхідніших послуг населенню, яке постраждало від окупації [10; 11]. Особливо важливою присутність миротворців може бути під час проведення виборів на деокупованих територіях, оскільки невелика відстань до кордонів Росії створює постійну загрозу тиску на результати голосування, про що застерігав фахівець американського аналітичного центру Hudson Institute Річард Гован ще 2018 року, коли розглядали можливість запровадження миротворчої місії ООН в Україні на Донбасі [12].

Узагальнюючи отримані результати щодо можливих викликів відновлення влади на звільнених територіях, варто відмітити, що вже зараз представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які функціонують на підконтрольних уряду територіях, мають змінювати пріоритети комунікації з представниками громадськості та бізнесу, демонструючи розуміння проблем та прагнення знайти способи їх розв'язання. Ці зміни мають стосуватися:

- переміщення уваги на підтримку тих галузей економіки, які є важливими для національної безпеки та оборони, виконання завдань гуманітарної політики;
- надання пріоритетності питанням безпеки та оборони, які мають бути в усіх політиках та усіх програмах;
- розроблення регіональних стратегій з огляду на визначені функціональні типи територій, а також звільнені території як окремі об'єкти планування;
- підтримання достатнього рівня бюджетного фінансування актуальних завдань гуманітарної допомоги, медичного обслуговування, соціальної підтримки населення тощо.

Висновки. На жаль, на тепер ми не можемо стверджувати щодо закінчення війни, але водночас не можемо не планувати ревіталізацію звільнених територій і повоєнне відновлення влади на цих територіях. Основні виклики, що постають перед державою в контексті відновлення влади на деокупованих територіях, стосуються: відновлення місцевого самоврядування і проведення виборів; питань безпеки (розмінування, роззброєння, захоплення тощо); відбудови інфраструктури (житла, мостів, електрогенерувальних об'єктів, шкіл, ліка-

рень тощо); збереження життя населення і розвиток людського потенціалу (окрема проблема – повернення людей у країну); забезпечення підприємницької свободи з одночасною підтримкою напрямів діяльності, пов'язаних з безпекою та обороною; використання можливостей міжнародних організацій для забезпечення миру та стабільності на звільнених територіях. При ухваленні рішень, спрямованих на мінімізацію вказаних викликів, доцільно спиратися на досвід політики відновлення окремих постконфліктних країн у період після Другої світової війни, який свідчить, що в центрі уваги уряду перебувало широке коло питань – від безпеки та

врегулювання внутрішніх відносин до структурної перебудови економіки та гуманітарних питань. Практично усі країни використовували для повоєнної відбудови фінансову і організаційну допомогу міжнародних інститутів. Вирішення перелічених та інших завдань повоєнної відбудови України обумовлюватиме застосування диференційованого підходу до політики територіального розміщення продуктивних сил і встановлення пріоритетності відновлення галузей промисловості, визначатиме співвідношення приватної та державної власності, а отже, і структуру інституційного забезпечення публічного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kreimer A., Eriksson J., Muscat R., Arnold M., Scott C. Post-Conflict Reconstruction. Washington: The World Bank, 1998. 112 p.
2. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Пер. К. Зарембо. Київ: Наш Формат, 2020. 928 с.
3. Мугал М. Моделі відновлення після руйнації: світові кейси для України. URL: <https://iaa.org.ua/articles/modeli-vidnovlennya-pislya-rujnacziyi-svitovi-kejsy-dlya-ukrayiny/> (дата звернення 08.04.2024).
4. Корея. Відновлення повоєнної економіки. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-povoyennoyi-ekonomiky/> (дата звернення 08.04.2024).
5. Іран. Дослідження практик відбудови країн після руйнації. URL: <https://iaa.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/iran-4.pdf> (дата звернення 08.04.2024).
6. Хорватія. Дослідження практик відбудови країн після руйнації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-horvatiya/> (дата звернення 08.04.2024).
7. Ірак. Дослідження практик відбудови країн після руйнації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-irak/> (дата звернення 08.04.2024).
8. Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратег. дослідж.; ред. В. Г. Потапенко. К.: НІСД, 2023. 48 с.
9. Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 11.04.2024).
10. Як миротворці можуть поліпшити ситуацію в Україні та наблизити перемогу: досвід контингентів. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20220329-yak-myrotvorczy-mozhut-polipshyty-sytuacziyu-v-ukrayini-ta-nablyztyt-peremogu-dosvid-kontyngentiv/> (дата звернення 12.04.2024).
11. Миротворчі сили KFOR у Косові: що про них відомо. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/01/myrotvorchi-sily-kfor-u-kosovi-shho-pro-nyh-vidomo/> (дата звернення 12.04.2024).
12. Чи допоможуть Україні миротворці ООН? (Міжнародне дослідження). URL: https://texty.org.ua/fragments/82676/Chy_dopomozhut_Ukrajini_myrotvorci_OON_Mizhnarodne_doslidzhenna-82676/ (дата звернення 15.04.2024).

REFERENCES:

1. Kreimer A., Eriksson J., Muscat R., Arnold M., Scott C. (1998) Post-Conflict Reconstruction [Post-Conflict Reconstruction]. Washington: The World Bank, 112 p. [in English].
2. Dzhadt T. (2020) Pislia viiny. Istoriia Yevropy vid 1945 roku [After the war. History of Europe since 1945]. per. K. Zarembo. Kyiv: Nash Format, 928 p. [in Ukrainian].
3. Muhal M. (2023) Modeli vidnovlennia pislia ruinatsii: svitovi keisy dlia Ukrainy [Models of recovery after destruction: world cases for Ukraine]. URL: <https://iaa.org.ua/articles/modeli-vidnovlennya-pislya-rujnacziyi-svitovi-kejsy-dlya-ukrayiny/> (data zvernennia 08.04.2024). [in Ukrainian].
4. Koreia. (2022) Vidnovlennia povoiennoi ekonomiky [Korea. Restoration of the post-war economy]. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-povoyennoyi-ekonomiky/> (data zvernennia 08.04.2024). [in Ukrainian].
5. Iran. (2022) Doslidzhennia praktyk vidbudovy krain pislia ruinatsii [Iran. Study of the practices of reconstruction of countries after destruction]. URL: <https://iaa.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/iran-4.pdf> (data zvernennia 08.04.2024). [in Ukrainian].

6. Khorvatiia. (2022) Doslidzhennia praktyk vidbudovy krain pislia ruinatsii [Croatia. Study of the practices of reconstruction of countries after destruction]. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-horvatiya/> (data zvernennia 08.04.2024). [in Ukrainian].
7. Irak. (2022) Doslidzhennia praktyk vidbudovy krain pislia ruinatsii [Iraq. Study of the practices of reconstruction of countries after destruction]. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-irak/> (data zvernennia 08.04.2024). [in Ukrainian].
8. Upravlinnia deokupovanyh terytoriiamy Kharkivskoi ta Khersonskoi oblastei (2023) [Management of the de-occupied territories of Kharkiv and Kherson regions]: dosvid pershoho roku: analit. dop. / Nats. in-t strateh. doslidzh.; red. V. H. Potapenko. K.: NISD, 48 s. [in Ukrainian].
9. Ofitsiinyi sait Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv (UVKB OON) (2024) [Official website of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)]. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (data zvernennia 11.04.2024). [in Ukrainian].
10. Yak myrotvortsy mozhut polipshyty sytuatsiiu v Ukraini ta nablyzhyty peremohu: dosvid kontynhentiv (2022) [How peacekeepers can improve the situation in Ukraine and bring victory closer: experience of contingents]. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20220329-yak-myrotvorczy-mozhut-polipshyty-sytuacziyu-v-ukrayini-ta-nablyzhyty-peremogu-dosvid-kontyngentiv/> (data zvernennia 12.04.2024). [in Ukrainian].
11. Myrotvorchi syly KFOR u Kosovi: shcho pro nykh vidomo (2022) [KFOR peacekeeping forces in Kosovo: what is known about them]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/01/myrotvorchi-syly-kfor-u-kosovi-shho-pro-nyh-vidomo/> (data zvernennia 12.04.2024). [in Ukrainian].
12. Chy dopomozhut Ukraini myrotvortsy OON? (2018) [Will UN peacekeepers help Ukraine?] (Mizhnarodne doslidzhennia). URL: https://texty.org.ua/fragments/82676/Chy_dopomozhut_Ukrajini_myrotvorci_OON_Mizhnarodne_doslidzhenna-82676/ (data zvernennia 15.04.2024). [in Ukrainian].